

DOI 10.36074/grail-of-science.12.04.2024.054

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Павленко Ірина Григорівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Україна

Алексєєва Оксана Радиславівна

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Україна

Анотація. У статті особлива увага приділяється виявленню та обґрунтуванню педагогічних умов формування моральної свідомості сучасних студентів, визначається роль моральної свідомості в процесі формування духовного світу особистості та суспільства. Аналіз поняття «моральна свідомість», обґрунтування сутності, структури, компонентів, важливих особливостей та педагогічних умов формування моральної свідомості у студентів, які подано у статті, допоможуть у пошуку нових, ефективних шляхів удосконалення освіти у вищій школі, у створенні сучасних технологій та прогнозуванні результатів освіти майбутніх фахівців. Оскільки формування моральної свідомості особистості майбутнього фахівця є невід'ємною частиною його професіоналізму.

Ключові слова: моральна свідомість, студентська молодь, моральність, моральні цінності, духовна культура. моральна поведінка.

У Законі України «Про освіту» зазначено, що «...метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [1].

Це характеризує навчання та виховання як єдиний безупинний освітній процес та означає, що головним завданням діяльності ЗВО є не тільки підготовка висококваліфікованих спеціалістів, а й формування особистості студентів з гармонійно поєднаними професійними, морально-естетичними, психологічними якостями.

Моральна свідомість виявляється відображенням суспільного буття і формується в процесі взаємодії особистості з соціально-культурним середовищем, водночас виступаючи суб'єктивною стороною моралі. У студентському віці, коли відбувається остаточне оформлення морально-етичних якостей та рефлексивних умінь особистості, моральна свідомість характеризується домінантністю, а студентський вік може вважатися сензитивним періодом для розвитку морально-етичної свідомості. Таким чином, сучасну студентську молодь необхідно розглядати як особливу соціальну групу, яка набуває статусу майбутнього інтелектуального потенціалу країни.

Вагомий внесок у дослідження проблем морального становлення особистості зробили вітчизняні педагоги й психологи: В. Безрукова, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, О. Вишневський, С. Гончаренко, С. Карпенчук, О. Киричук, Г. Костюк, М. Красовицький, А. Кузьмінський, В. Кукушин, Л. Москальова, В. Омеляненко, Ю. Приходько, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, А. Титаренко, К. Чорна, Г. Шевченко, П. Щербань тощо.

Суспільні інститути, організації, різноманітні сфери мікросередовища одночасно впливають на особистість, програмуючи та визначаючи галузі діяльності, співвідношення цієї діяльності та особистості. Стосовно нашого дослідження, суспільна думка, освітнє середовище загалом та освітнє середовище ЗВО зокрема переломлює й корегує їхній вплив на особистість студентства через цінності. Тому знання та розуміння ціннісних орієнтирів, уподобань та соціальних установок цієї групи має особливе значення як в глобальному та національному масштабах, так і на мікрорівні при вирішенні локальних завдань освіти у ЗВО. І в цьому сенсі важливості у формуванні моральної свідомості студентської молоді набуває середовище навчального закладу, яке має відбивати комплекс необхідних сприятливих педагогічних умов організації процесу становлення особистості.

Метою статті є обґрунтування педагогічних умов, реалізація яких дозволить оптимізувати процес формування моральної свідомості в студентської молоді.

Перша педагогічна умова – це створення в ЗВО морально-етичного освітнього середовища.

Про необхідність створення в навчальному закладі етичного освітньо-виховного середовища як умови етичного становлення й розвитку студентів зазначає у своїй дисертаційній роботі й доктор психологічних наук Б. Без'язичний, наголошуючи не лише на організаційних питаннях, а й на комфортності міжособистісних стосунків на засадах особистісно орієнтованого підходу, педагогіки співробітництва, толерантності, глибокої поваги до особистості студента [2, с. 237-238]. Ми цілком погоджуємося з науковцем і беремо до уваги його міркування в обґрунтуванні визначених нами педагогічних умов.

Поняття «освітнє середовище» з'явилося внаслідок активізації ролі освіти в становленні суспільства нового типу, в якому значно зросла роль знань, інформації, а культура проникла в усі сфери людського існування. У цьому середовищі діють певні суб'єкти, формується інституційна та неінституційна

організація в системі взаємовідносин між учасниками освітнього процесу, а також здійснюється взаємодія з іншими інститутами й суспільством загалом.

У ширшому сенсі під освітнім середовищем розуміються особливості навчального закладу в цілому, його професорсько-викладацького складу, багатство традицій, культура стосунків та взаємин в ньому, можливості надання освітніх послуг, матеріальна база, інформаційні можливості для самостійної позааудиторної роботи студентства тощо. З огляду на предмет нашого дослідження, нас цікавить більше не матеріальна складова, а саме культурно-освітня – власне культура, морально-психологічна атмосфера, соціально-гуманітарна робота й навчально-виховна діяльність, поведінка (як самовираження) всіх його учасників, стосунки та взаємодії, які впливають на формування духовно багатой та професійно підготовленої особистості студента як майбутнього фахівця.

Отже, освітнє середовище ЗВО – необхідна умова та чинник успішної адаптації студента до певного освітнього професійного середовища, а через нього – до суспільства в цілому.

На основі розробленої В. Ясвіним методики векторного моделювання освітнього середовища – «широти, інтенсивності, емоційності, соціальної активності, домінантності, когерентності, усвідомленості», яка дозволяє здійснити аналіз чинників, що впливають на формування соціокультурного освітнього середовища, виділимо основні показники морально-етичного освітнього середовища ЗВО, які безпосередньо впливають на формування моральної свідомості студентської молоді в процесі професійної підготовки:

- структурне і змістовне наповнення середовища через збагачення змісту навчальних дисциплін морально-етичними знаннями, поняттями, що сприятиме формуванню ціннісних орієнтацій як основи професійної та соціокультурної взаємодії;

- використання міжпредметних зв'язків соціогуманітарних та професійних освітніх компонентів;

- насиченість і концентрація можливостей та їхній вплив: підтримка всіляких студентських ініціатив; різноманітність форм та методів взаємодії студентів, викладачів, громадських організацій; активна діяльність студентського самоврядування;

- емоційна складова та запобігання домінуванню раціональності: взаємодія з суб'єктами освітнього середовища, націлена на збагачення морально-етичного середовища, що викликає особливий інтерес та неформальне відношення до проєктів, що реалізуються. Створення позитивної емоційної обстановки, ситуації успіху, рівноправний діалог викладача зі студентами веде до скорішого та адекватного формування в студента свого образу – Я, що є запорукою й основою морального становлення та успішного навчання. Саме емоційний акцент суб'єкт- суб'єктних стосунків, що виражається в співробітництві, надає освітньому середовищу особливу привабливість для студентської молоді.

- використання соціально орієнтованого потенціалу середовища як джерела духовно-моральних та матеріальних цінностей. Зміст цього показника полягає у створенні соціально та культурно значущих продуктів, що набувають

об'єктивних і суб'єктивних цінностей для студентства й у такий спосіб формують інтереси й ціннісні орієнтації та спонукають до моральних стосунків і діяльності: створення та підтримка музею (на тему історії становлення та розвитку ЗВО, історичної події країни, міста, пам'ятника тощо), активний студентський волонтерський рух (*це визначено нашою другою педагогічною умовою, сутність якої детальніше буде розкрито нижче*).

- «домінантність» (за показниками В. Ясвіна) локального морально-етичного середовища ЗВО в системі соціокультурних цінностей особистості, яка досягається шляхом включення студентства в емоційно привабливі й суспільно необхідні актуальні форми роботи – флешмоби й челенджі морально-етичного спрямування; організація й участь у різного роду акціях, спрямованих на допомогу малозабезпеченим, людям з особливими потребами, постраждалим від стихійних лих, нужденним тощо; волонтерський рух.

- усвідомлене включення та висока мотивація всіх суб'єктів освітнього середовища, що передбачає особисту відповідальність кожного за спільну діяльність. Уключення в соціокультурне освітнє середовище деяких елементів соціокультурної діяльності на рівні академічної групи – відвідування театрів, виставок, музеїв, прикладної художньої та технічної творчості, екологічної діяльності, занять спортом – сприятиме освоєнню суб'єктами освітнього процесу культурних норм, морально-етичних цінностей і зразків поведінки, задоволенню духовних запитів і потреб у спілкуванні, позитивному емоційному сприйняттю і, як наслідок, підвищенню рівня моральної свідомості й освіченості.

- «когерентність» – узгодженість впливів багатьох чинників, дію яких відчуває на собі особистість – характеризується забезпеченням гармонійності співіснування та взаємодії студентства в інтегрованому середовищі; поєднання позитивних впливів та нейтралізація негативних. Студентові, який знаходиться під впливом безлічі чинників, що існують в соціокультурному освітньому середовищі ЗВО, необхідно відчувати гармонійний вплив всіх зазначених вище чинників, які поєднують в собі позитивні емоції та нейтралізують негативні.

Звичайно ж, в такому освітньому середовищі величезна роль належить особистості викладача. В Концепції НУШ для закладів ЗЗСО це чітко прописано в частині виховання на цінностях, де вся освітня система має орієнтуватися на загальнолюдські морально-етичні цінності (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей) та соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). І носієм таких цінностей має виступати педагог, який своєю поведінкою, керуючись законами педагогіки співробітництва, на будь-яких етапах і в будь-яких формах взаємодії з учасниками освітнього процесу (учні, їх батьки, колеги) демонструватиме ці цінності.

Зрозуміло, що будь-яка освітня установа відрізняється своїм культурно-освітнім середовищем, яке характеризується власними загальними й специфічними особливостями, які істотно впливають на процес підготовки майбутнього фахівця та формування моральної свідомості особистості.

Формування ціннісних орієнтацій студентів в освітньому середовищі ЗВО передбачає створення таких умов, які б, не порушуючи індивідуальності й

унікальності особистості, забезпечували б ефективну інтеграцію її в різних сферах життєдіяльності й реконструювали соціальний, культурний досвід, соціокультурні взаємозв'язки та взаємини. Показником успішності створеного соціокультурного середовища є психологічна вдоволеність особи цим середовищем, набуття в ній певного соціального статусу та якісне виконання відповідних соціальних ролей; соціокультурна компетентність; оптимізація взаємодії особистості та групи.

Друга педагогічна умова – залучення студентської молоді до волонтерської діяльності.

Однією з обов'язкових умов у формуванні моральної особистості є принцип єдності слова і діла, а також включення механізмів самовиховання. Неможливо навчити моральності шляхом присвоєння певних знань (правил, норм, вимог). Моральна свідомість може сформуватися лише в процесі проходження через реальні життєві ситуації й обставини.

Моральна свідомість студентів формується в процесі та під впливом усіх різноманітних видів діяльності. Провідною діяльністю студентів є навчально-пізнавальна, що містить елементи всіх інших видів діяльності – трудової, художньої, природоохоронної, спортивної, патріотичної тощо.

Саме у процесах діяльності та спілкування необхідно створювати такі умови, які посилять переживання студентами внутрішніх суперечностей між наявним і необхідним рівнем морального розвитку, моральну активність студентів, їх навчально-пізнавальну діяльність, моральне самовдосконалення [3, с.].

Сучасні суспільно-політичні тенденції підкреслюють важливість ролі волонтерського руху у становленні демократичного громадянського суспільства в Україні. Українці визнають велику роль волонтерського руху в суспільних процесах: 62% підкреслюють роль волонтерів у політичних змінах, 85% вважають, що волонтерський рух допомагає зміцненню миру, а 81% схильні вважати волонтерський рух обов'язковою складовою громадянського суспільства [4, с. 9]. При цьому найактивнішу й найбільшу за кількістю групу волонтерів складає молодь, зокрема здобувачі вищої освіти. Для них волонтерство є не лише можливістю реалізувати себе в служінні суспільству через залучення до суспільно корисної діяльності, не тільки способом подальшого професійного розвитку, а й проявом своїх моральних ідеалів і цінностей в суспільній активності з метою самоствердження. Тому можна стверджувати, що волонтерська робота серед студентської молоді набуває масового характеру і спрямована на різні суспільні сфери, такі як освіта, охорона навколишнього середовища, охорона здоров'я, соціальний захист населення, допомога українським військовим у зоні АТО тощо.

У Законі України «Про волонтерську діяльність» (2011 р.) зазначається, що «волонтерська діяльність – добровільна, соціально-спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості».

Для обґрунтування ролі волонтерства в формуванні моральної свідомості, спиратимемося на визначення цього феномена З. Бондаренко [5, с. 25], яка,

аналізуючи різні підходи як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, узагальнює сутність феномену як благодійність, що здійснюється фізичними особами на засадах неприбуткової діяльності, без отримання заробітної плати за її виконання, без просування по службі, заради добробуту спільнот і суспільства в цілому; добровільницьку діяльність, в основі якої лежать ідеї безкорисливого служіння гуманним ідеалам людства, при цьому не переслідуючи мету отримання прибутку чи кар'єрного зростання; отримання всебічного задоволення своїх особистих і соціальних потреб через надання допомоги іншим людям; форму реалізації громадянської активності та базу для функціонування громадських організацій; національну ідею милосердя і благочинності. Науковець визначає, що волонтер – це доброволець, громадянин, який долучається до вирішення соціально важливих проблем у формі безоплатної праці.

Серед низки психологічних якостей особистості потенційного волонтера, що дозволяють ефективно виконувати завдання, виділяються саме рівень моральної свідомості: такі цінності, як гуманність, справедливість, конфіденційність, респектабельність, безкорисливість і чесність, що мають складати ціннісну основу діяльності; глибоку і відверту зацікавленість у вирішенні проблем тих, хто потребує допомоги, а також у позитивних результатах роботи; диференційоване застосування навичок спілкування; наявність рис особистості, які викликають довіру і прихильність людей, бажання працювати, допомагати і, водночас, не дозволяють маніпулювати, пригнічувати себе як особистість [6].

Розглядаючи особливості сучасної студентської волонтерської діяльності, О. Алексєєва виділяє такі її специфічні риси, як «по-перше, пріоритет власної волі студентів щодо залучення до волонтерської діяльності, але не виключається і активна роль університетів у цьому процесі; по-друге, наявність широкого кола волонтерських програм, ініціатором яких виступають саме університети; по-третє, спрямованість волонтерської діяльності студентів на їх соціальний, культурний, морально-духовний, психологічний, професійний розвиток; по-четверте, наявність волонтерського досвіду у студентській молоді, який може з'явитися як під час навчання у закладі вищої освіти, так і раніше; по-п'яте, поширення серед студентської молоді «випадкового волонтерства», коли молода людина займається волонтерською діяльністю не на постійній основі, а час від часу залучається до благодійних акцій» [7, с. 148].

Волонтерська діяльність як невичерпне педагогічне джерело виховного процесу закладу вищої освіти виконує наступні функції:

- впливає на професійні та соціальні якості особистості (незалежність, ініціативність, дисциплінованість та ін.);
- дає досвід, знання, навички для майбутньої професії (вміння працювати в команді, бути відповідальним, сприймати інтереси та потреби суспільства тощо);
- надає допомогу у формуванні необхідних навичок соціальної взаємодії, особистої і професійної комунікації;
- розвиваються загальнолюдські цінності (толерантність, доброта, любов до ближнього, співчуття, справедливість, працьовитість тощо).

Основною умовою ефективної волонтерської діяльності є підтримка адміністрації закладів освіти як одного з напрямків створення морально-етичного середовища ЗВО.

Одним з найважливіших умов ефективності волонтерської діяльності є її психолого-педагогічний супровід. У волонтерську діяльність, в більшості випадків, приходять молоді люди з різним рівнем соціальної активності, різними інтересами і потребами; задача викладача-керівника волонтерського руху полягає в грамотному використанні потенціалу кожного волонтера, створенні умов для розвитку їх комунікативних, соціальних, професійних і особистісних якостей. При цьому важливо враховувати очікування, установки й інтереси самих студентів-волонтерів. Волонтерська діяльність може ефективно реалізовуватися тільки тоді, коли вона відбувається з урахуванням індивідуальних якостей, ціннісних орієнтацій, психологічних, вікових особливостей і можливостей студентів-волонтерів, їх особистісних мотивів і очікувань. В ідеалі це: прагнення до будівництва більш сучасного та вільного суспільства; бажання самореалізуватися; співпричетність значимих подій; зустріч з новими цікавими людьми; бажання бути корисним людям; реалізація потреби в спілкуванні; придбання унікального досвіду тощо.

У процесі волонтерської діяльності розвиваються природні задатки психологічних властивостей особистості молоді людини, набувається певний досвід соціальної взаємодії, що сприятиме успішності виконання нею різних соціальних функцій у майбутньому.

Отже, морально-етичний потенціал волонтерської діяльності в формуванні моральної свідомості студентства не викликає жодних сумнівів і цілком може розглядатися як засіб підвищення моральної свідомості студентської молоді до морально-автономного рівня.

Особливо ефективним є вплив волонтерської діяльності на формування моральної свідомості саме під час навчання в ЗВО, оскільки цей віковий період характеризується формуванням стійких моральних особистісних якостей молоді людини, посиленням свідомих соціальних мотивів її поведінки. Саме у студентському віці утверджуються найважливіші у становленні особистості моральні якості, оскільки студент набуває автономності в прийнятті рішень і організації власного життя.

Моральна свідомість студентської молоді формується в процесі волонтерської діяльності та певним чином відображає її зміст. Через волонтерську діяльність, як суспільно значущу, молодь формує моделі моральної поведінки, отримує досвід соціально значущої діяльності, що сприяє підвищенню рівня моральної свідомості й самосвідомості та соціалізації особистості, вихованню високоморальних особистих і професійних якостей, загальному підвищенню соціального і особистісного статусу.

Висновки. Таким чином, волонтерська діяльність одночасно дозволяє підвищити ефективність виховного процесу у ЗВО і створити сприятливі умови для підвищення рівня моральної свідомості студентської молоді. Разом з розвитком потреби студентів у спілкуванні, у спільній діяльності, у професійній самореалізації волонтерство сприяє громадянському становленню та творчому розвитку особистості, дозволяє набути позитивного досвіду соціальної взаємодії та проявити моральні цінності у суспільно необхідній діяльності.

Запровадження окреслених педагогічних умов в освітній процес ЗВО видається перспективним напрямком у створенні ефективного морально-етичного середовища, спрямованого на формування та підвищення рівня моральної свідомості студентської молоді.

Список використаних джерел:

- [1] *Про освіту* (Закон України). № 392-ІХ. (2019). Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
- [2] Без'язичний Б. І. (2016) *Теоретичні і методичні засади формування етичної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури у процесі професійної підготовки* (дис. ... д-ра психол. наук). Харківський національний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. Харків, Україна.
- [3] Павленко І.Г. Проблема студентської субкультури у формуванні морально-естетичних цінностей. *Матеріали за 11-а міжнародна научна практична конференція, "Образованието и науката на XXI век"* (с. 97 – 102). 17-25 октомври, 2015, София, Бълггария: «Бял ГРАД-БГ» ООД.
- [4] *Загальнонаціональне дослідження «Волонтерство в Україні»*. (2015). Київ.
- [5] Бондаренко З. П. Організація волонтерської роботи в умовах вищого навчального закладу. *Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді* (с. 24–33). 2006, Київ, Україна: Християнський дит. фонд.
- [6] Лях Т. Л. (2010). *Методика організації волонтерських груп*. Київ: Київський ун-т імені Бориса Грінченка.
- [7] Алексєєва О.Р. Емпауермент-педагогіка як тренд освіти для сталого розвитку. *Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-методичної конференції* (с. 193-195). 29-30 травня, 2020, Суми, Україна: Сумський державний університет.